

Абрад “Калядныя цары” в. Семежава Капыльскага раёна Мінскай вобласці. *Даследаванні апошніх гадоў дазволі праліць святло на паходжанне абраду і яго сувязь з традыцыйным ляльным тэатрам “Батлейка”*

Абрад “Калядныя цары” з’яўляецца адметным праяўленнем лакальнай культурнай традыцыі в. Семежава Капыльскага раёна Мінскай вобласці. Ён праводзіцца толькі адзін раз у год, 13 студзеня, на Шчодры вечар.

У сваім аўтэнтчным выглядзе абрад існаваў у Семежава да канца 60-х гадоў XX ст. Пасля 40-гадовага перапынку быў адраджаны ў канцы 1990-х гадоў па ініцыятыве мясцовых жыхароў. Яго адраджэнню ў немалой ступені садзейнічала экспедыцыйная пошукавая праца беларускіх этнографіў і здымкі ў 1997 годзе відэафільма “Калядныя цары” (аўтар сцэнарыя Таццяна Кухаронак, рэжысёр Ірына Волах) з цыкла “Беларускі народны каляндар”.

У кастрычніку 2009 г. абрад «Калядныя цары» рашэннем Міжрадавага камітэта ЮНЕСКА па ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны быў уключаны ў Спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якой патрабуецца тэрміновая ахова. Інтэрэс да яго рэзка ўзрос як у Беларусі, так і за яе межамі. Прадстаўнікі шматлікіх сродкаў масавай інфармацыі, айчынных і замежных, у сваіх рэпартажах сталі прапаноўваць папулярную версію аб паходжанні семежаўскага абраду, якая была запісана са слоў мясцовага інфарматара, былога настаўніка гісторыі Аляшкевіча Мікалая Лаўрэнцьевіча (1924 г.н.) і прагучала ва ўзгаданым фільме. Змест яе зводзіўся да наступнага: у XVIII ст. ў вёсцы Семежава стаяў атрад рускай арміі, салдаты і афіцэры якой у час Калядаў хадзілі ў сваёй звычайнай вайскавай форме па вясковых хатах, віншавалі гаспадароў са святам, паказвалі невялікае прадстаўленне, танцавалі, спявалі, пасля чаго атрымлівалі ад семежаўцаў традыцыйныя падарункі. Затым, калі атрад пакінуў вёску, мясцовыя жыхары, у асноўным маладыя хлопцы, пачалі для калядных абыходаў апрацаваць карнавальныя касцюмы, што нагадвалі

вайсковую форму. Гэтыя персанажы і былі празваныя ў народзе “царамі”. Да цароў далучыліся даўнія мясцовыя маскі-персанажы: “Дзед” і “Баба”, якія, акрамя таго, сустракаліся тут падчас цэрэмоніі традыцыйнага вяселля.

Пазнейшыя спробы даследчыкаў запісаць яшчэ ад каго-небудзь з мясцовых жыхароў гэту легенду не далі станоўчых вынікаў, г. зн. яна не мела шырокага распаўсюджання і не з’яўляецца дастаткова аўтарытэтай крыніцай.

Даследаванні архіўных і друкаваных крыніц дазволілі праліць святло на некаторыя аспекты станаўлення і развіцця абраду “Калядныя цары” і яго гістарычныя карані.

Першае, што кідаецца ў вочы, – гэта відавочнае падабенства традыцыйнай для Беларусі народнай драмы “Цар Максіміліан”, якую звычайна паказвалі на Калядныя святы скамарохі і батлеечнікі, з п’есай што разыгрываюць семежаўскія “Цары” падчас каляднага абыходу вёскі. Вось некалькі прыкладаў:

З выступлення “семежаўскіх цароў”: “Рыцар мой, стань перада мной, як ліст перад травой. Хто не весела гаворыць, хто не весела бяжыць, па калена ў зямлю ваб’ю, па вушы ў гразь укалачу”; *з народнай драмы “Цар Максімільян” у выкананні батлейкі:* “Рыцар мой, явісь перада мной, как відзіш востры меч перад сабой! Хто скоро не бяжыць, громка не гаворыць – заб’ю, замалачу, па пояс у гразь закалачу”. *З выступлення “семежаўскіх цароў”:* “Здрасце, вам! Я прыбыл к вам, за каго вы мяне пачытаеце? За караля нямецкага, ці султана турэцкага?. Я не ёсць кароль нямецкі і не султан турэцкі. Я ёсць грозны Цар Максімільян: сонцу брат, луне сват, усяму свету бліскучая галава”; *з народнай драмы “Цар Максімільян” у выкананні батлейкі:* “Я – не імператар французскі і не кароль прускі! Я – грозны цар сусветны Максімільян!”. *З выступлення “семежаўскіх цароў”:* “Вы маеце уласць, я яўляюсь перад Вамі”; *з народнай драмы “Цар Максімільян” у выкананні батлейкі:* “Вы маеце ўласць – я яўляюсь перад Вамі”.

Як адзначаюць многія тэатразнаўцы, у беларускай батлейцы, як і ў драме, што паказваюць “Цары”, доктару-шарлатану належыць не апошняе месца. Доктар – венгерац альбо немец па нацыянальнасці (што ў большасці выпадкаў адпавядала сапраўднасці, хоць часта народ пераносіў гэту назву на ўсіх нетутэйшых, вандроўных лекараў) “лечыць” пабітага жаўнера. Дакладней, дае парады”: *З выступлення “семежаўскіх цароў*: “Ты лекар? — Я лекар, гамбургскі аптэкар. — Ты можаш лячыць? — Магу. — А як ты лечыш? — Я лячу як сам хачу: скулячкі выразаю, балячкі ўстаўляю, мёртвых ўваскрасаю, жывых у зямлю пхаю. А што ў цябе баліць? — Галава. — Абрыць дагала, намазаць рэдзькай, будзе як барабан турэцкі”; *з народнай драмы “Цар Максімільян” у выкананні батлейкі*: “Ты лекар? — Я лекар.— Як ты лечыш? — Я так лячу, як сам хачу: малыя раны выразаю, а большыя ўстаўляю і цераз час на той свет адпраўляю. Да мяне прывозяць на нагах, а я адпраўляю на драўнях”.

Фінал выступлення “цароў” і народнай драмы “Цар Мамай” таксама маюць шмат падабенстваў: *З выступлення “семежаўскіх цароў*: “Вы, рабята, здесь? – Здесь. — Агонь у крэмнях ёсць? — Ёсць! — Што там відаць? — Дом. — Чый дом? — Гаспадароў! – Рады яны нам? – Рады! – Як рады? – Як добрым сябрам!”; *з народнай драмы “Цар Максімільян” у выкананні батлейкі*: “Вы, рэбята, здзесь? – Здзесь. – Агні ў крэмнях ёсць? – Ёсць...– Што відзіш? – Хазяіна. — Хазяін нам рад? — Рад, як чарцям. – Як , як? – Як мілым друзям”. Прыклады можна працягваць.

Як сведчаць пісьмовыя крыніцы і даследаванні тэатразнаўцаў, семежаўскія “цары” з’явіліся задоўга да “атрада рускай арміі”. Вёска Семежава ляжыць ў геаграфічным арэале найбольшага распаўсюджання народнай драмы “Цар Максімільян” і лялечнага тэатра “батлейка”. Для гэтай вёскі, якая ў XVII–XVIII ст.ст. належала роду Радзівілаў і была мястэчкам (у пісьмовых крыніцах узгадваецца з 1582 г.), было ўласціва правядзенне некалькіх кірмашоў у год. У падатковым рэестры г. Слуцка за 1648 г. сярод прафесій, што існавалі ў мястэчку Семежава ў той перыяд,

узгадваюцца скамарохі, дудары і штукары (жанглёры). У XIX ст. тут, як сведчаць пісьмовыя крыніцы, дзейнічала школа “вяроўчаных скакуноў (канатаходцаў) і штукароў (жанглёраў)”.

Адной з найбольш папулярных сцэн тэатра скамарохаў, якую часцей за ўсё паказвалі на кірмашах на Каляды, была сцэна пра мужыка Мацея і доктара (у змененым выглядзе яна ўвайшла і ў рэпертуар батлеечнікаў). А да канца XVIII ст., асабліва пасля далучэння беларускіх зямель ла Расійскай імперыі, батлейка амаль цалкам канчаткова пераходзіць спачатку ў рукі местачковага насельніцтва – рамеснікаў, а пазней і сялян.

Сюжэт прадстаўлення “цароў” пабудаваны на паядынку. Гэта таксама сведчанне агульнасці батлейкі і семежаўскага народнага тэатра, бо сцэны паядынкаў былі характэрны для батлейкі самых разнастайных варыянтаў і народнай драмы.

Безумоўна, вялікую ролю ў фарміраванні семежаўскіх “цароў” адыграла непасрэдна народная драма “Цар Максімільян”, у першую чаргу інтэрмедыйная яе частка з паядынкамі, забойствамі, лячэннем і г.д. Драма “Цар Максімільян” была шырока вядома сярод салдат, а пазней і ў местачковым асяроддзі, асабліва ў другой палове XIX – пач. XX ст. Найбольш верагоднымі яе распаўсюджвальнікамі былі адбыўшыя тэрмін службы салдаты, а таксама адыходнікі, якія ў пошуках заробку часта вымушаны былі пакідаць родныя мясціны, працуючы зімой на цукраварнях, гутах, лесапільнях і іншых промыслах. Агульнай кропкай з’яўляецца прымеркаванасць абрадавага выступлення да Калядаў, калі батлеечнікамі і жывымі акцёрамі паказваліся абедзве драмы (Цар Максімільян і Цар Ірад).

Найбольш пытанняў выклікае песня, якую спяваюць “семежаўскія цары”, ідучы строем па вуліцы, пры гэтым гучыць толькі адзін-два куплеты, а ўсю песню наўрад хто з выканаўцаў і ведае. Сапраўды, гэта руская народная плясавая песня “Посею лебеду на берегу”. Хутчэй за ўсё, выканаўцаў абрада прыцягнула яе рытмічнасць, музыка, пад якую лёгка ісці строем, маршыраваць па вуліцы. Не выключана таксама, што менавіта гэта песня і

засталася як след ад прысутнасці калісь у Семежава рускай арміі. Аднак, як сведчаць даследчыкі тэтра “батлейкі”, на Беларусі вельмі часта ў батлеечных паказах спяваліся песні самага рознага паходжання: ад народных беларускіх, рускіх, польскіх да непрыстойнай песні якога-небудзь улана.

Кожны фальклорны твор – з’ява шматгранная і шматварыятыўная, таму нельга адназначна гаварыць, што семежаўскія “цары” ўзніклі толькі дзякуючы прысутнасці там атрада расійскай арміі. .

Не выключана таксама, што на іх з’яўленне ў канцы XVIII ст у Семежава аказаў уплыў радзівілаўскі тэатр, які нараджаецца ў гэты перыяд. Гэта цалкам верагодна, улічваючы, што Семежава належала Радзівілам і частка яго жыхароў працавала пры іх двары. Менавіта гэты факт мог садзейнічаць трансфармацыі батлеечных перфомансаў у жывы тэатр. Гэтаму спрыяў, безумоўна, і характар вясковага жытла. Для Семежава характэрны так званыя “пагонныя двары” – тып вясковай архітэктуры, калі ўсе пабудовы на сядзібе размяшчаліся ў адну лінію і злучаліся між сабой вялікімі сенямі. Менавіта ў такіх сенях магла бесперашкодна разгортвацца тэатральная дзея. Да таго ж, акрамя гаспадароў, яны ўмяшчалі ў сябе і шмат глядачоў.

Такім чынам, характар гэтай своеасаблівай лакальнай каляднай гульні вызначыла актыўнае ўзаемадзеянне розных фальклорных жанраў, кніжнай і вуснай традыцыі, перапляценне рысаў “нізавой” (народнай) і арыстакратычнай культур. Ніводзін народ не можа існаваць і развівацца ізалявана ад сваіх суседзяў, але іншаэтнічныя запазычанні своеасабліва пераўтвараюцца і асвойваюцца любым этнасам. Галоўнае, што сёння “Калядныя цары” усведамляюцца семежаўцамі на ўзроўні лакальнай ідэнтыфікацыі як яркая ўласцівая толькі іх мясцовасці адметнасць каляндарна-абрадавай культуры.

*Таццяна Кухаронак, кандыдат гістарычных навук, ІМЭФ НАН Беларусі
Ала Сташкевіч, Інстытут культуры Беларусі. Газета “Культура”, 2012 г.*